

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

Elke week tuinles en kookles op de middelbare school
Innovatie begint bij kennis delen

Winterconferentie: Breng het land tot bloei

Meer weerbaarheid en dubbeldoelrassen in de veehouderij

Dynamisch Perspectief

redactioneel

Leren & innoveren

In Haarlem ligt Vrij Waterland, een biologisch-dynamisch tuinbouwleerbedrijf naast de vrijeschool. Middelbareschool-leerlingen werken er wekelijks en leren van alles over planten en dieren. Ze krijgen tuinles en kookles met zelf geoogste groente. Ze leren over bijen en zien hoe een zwerm in een struik hangt. Heel bijzonder. Je zou er bijna voor naar Haarlem verhuizen ...

We blijven ons leven lang leren, als we nieuwsgierig zijn en vragen stellen: kan ik mijn grasklavermaaisel als plantaardige mest gebruiken om de bedrijfskringloop ronder te maken, in plaats van het maaisel af te voeren naar een veehouder en dierlijke mest aan te voeren? Hoe kunnen we het onbereden teeltbeddensysteem jaarrond maken, zodat ook tijdens de oogst geen trekkers over het teeltbed hoeven te rijden? Waarom gebruiken biologische veehouders gangbare KI en kruijen biologische kippen uit een gangbaar ei? Welke invloed heeft de sterrenhemel op het gewas?

De pioniersgeest die nodig is om zélf op zoek te gaan naar antwoorden, is bijzonder waardevol voor de BD én voor de rest van de landbouw. En hoe zou de landbouw eruit zien als er naast elke middelbare school een onderwijstuin lag?

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

- 03 Dynamisch Portret: Joost van Strien
- 08 Winterconferenties: Breng het land tot bloei
- 12 Het ideale boerenbedrijf van... Rick Huis in 't Veld
- 14 Innovaties op eigen kracht: Taco Blom en Hans Bruinsma
- 18 Landbouwcursus als inspiratiebron: Max van Tilburg
- 20 Wytze Nauta: Biologisch fokken
- 23 Kersttijd: Vrede en goedheid in voeding
- 24 Dynamische Keuken: Tuinbouwleerbedrijf Vrij Waterland
- 28 Dynamiek
- 33 Agenda
- 34 Colofon en Leden-service
- 35 BD juwelen

Winterconferentie

8 Breng het land tot bloei

Biologische fokkerij

20 Meer weerbaarheid en dubbeldoelrassen

Tuinles en kookles

24 Op de middelbare school

Joost van Strien wekt aandacht
met maaimeststoffen en Multi Tool Trac

'Innovatie begint bij kennis delen'

Bijna alle innovaties die BD-boer Joost van Strien van akkerbouwbedrijf Zonnegood in Ens (NOP) bedenkt, komen voort uit interactie met collega-boeren of collega-connaisseurs van de BD-landbouw. In samenwerking met het Louis Bolk Instituut deed hij vier jaar lang proeven met maaimeststoffen in vergelijking met drijfmest of kippenmest. Inmiddels is hij, samen met een aantal collega's, met een nieuw project gestart: permanent onbereden teeltbedden met behulp van de Multi Tool Trac. *Tekst: Kitty Peetoom / Foto's: Klaas Jan Stiksma en Annelijn Steenbruggen*

Na de tarweoogst zal de grond snel bedekt zijn met klaver

Het wiedbed van Joost van Strien wordt aangedreven door zonne-energie. Zijn vloerverwarming wordt gevoed door de warmte uit de composthopen; een systeem met slangen vol water, die in de com-

posthoop liggen en zo de warmte opvangen die vrijkomt bij het compostingsproces. Tijdens het zaaien van wortel, witlof, pastinaak en sjalotten strooit hij een laagje compost op het zaad. "Afgekeken van collega Anton van Vilsteren. De grond hier kan, zeker in het voorjaar, nogal eens verslempen en een korst geven. Met compost gebeurt dat niet, waardoor het zaad vlotter opkomt. Bovendien is de compost onkruidvrij, waardoor de onkruiddruk flink is afgenomen."

In zijn werkwijze voegt Joost zijn ervaringen als biologisch-dynamische boer samen met zijn wetenschappelijke opleiding op de Landbouwniversiteit Wageningen. Hij komt van een gangbaar akkerbouwbedrijf en had niet kunnen bevroeden dat zijn levensweg hem uiteindelijk op een BD-boerderij zou brengen. "Ik had afstand genomen van het idee om boer te worden. Ik deed de hogere agrarische school in Groningen en de Landbouwniversiteit in Wageningen. Mijn vader vond: als je kunt studeren, doe dat dan, dan vergroot je je mogelijkheden. Ik zat vrij wetenschappelijk en rationeel in elkaar." Toen hij gastcolleges volgde van onder andere Hans Andeweg, over alternatieve landbouw, veranderde dat. "Ik dacht: als ik op zó'n manier landbouw kan bedrijven ... Toen heb ik besloten toch boer te worden."

Overname

Op zijn ouderlijk bedrijf was inmiddels een broer aan de slag gegaan, maar zijn schoonmoeder runde sinds jaar en dag het bedrijf van haar overleden man, in Ens. "Omdat haar drie dochters, waaronder mijn vriendin, zelf geen boer wilden worden, kreeg ik de mogelijkheid het bedrijf over te nemen."

Die 48 hectare leek hem aanvankelijk 'veel te groot' voor biologische landbouw, vooral in verband met de onkruiddruk. "Pas toen ik me na drie, vier jaar gangbaar telen ging oriënteren, zag ik dat er biologische bedrijven waren van zestig, tachtig, soms honderd hectare, die er heel keurig en netjes bij lagen." In 1997 heeft hij de stap gemaakt. Gefaseerd, dat wel. "Vanaf 2000 teel ik honderd procent biologisch." Hij kijkt met veel dankbaarheid terug op die eerste fase als biologisch boer. "Iedereen wilde me helpen met advies en goede raad." In buurman Digni van den Dries vond hij een geestverwant. "Ik kwam onverwacht binnenvallen. Het was in de drukke tijd. Ik heb een paar uur met hem meegereden op de trekker, uren waarin hij me van alles vertelde. Ook bij coöperatie Nautilus, waar ik terecht kwam voor mijn

afzet, heb ik veel steun gekregen."

Joost heeft vanaf dag één van zijn omschakeling de bodem centraal gezet. "Ik heb steeds grasklaver gezaaid en de bodem zo veel mogelijk bedekt gehouden." Ook ging hij met vaste rijpaden werken van 3,15 meter breed. Samen met Anton van Vilsteren en Digni verbouwde hij hun machines zodat die geschikt waren voor het vaste rijpadensysteem. Sinds 2006 hebben ze hun gezamenlijke materieel voor vasterijpadenteelt ondergebracht in de Stichting Bodembeheer Flevoland, die zich beijvert voor behoud van een gezonde bodem.

Onderscheiden

Het is lichte zavelgrond, daar aan de Oud Emmeloorderweg. Joost begon met 48 hectare, maar bewerkt er inmiddels 93. Hij heeft in de loop van de jaren alles in eigendom verworven. De akkers liggen nu geheel rond de boerderij, dankzij wat verkavelingen vanwege aanpassingen aan de N50 die vlak langs zijn land voert.

Hij vergrootte zijn bedrijf vooral door een overname van het land van BD-collega Sialto Eskes. "Het samenwerken met hem heeft veel invloed gehad op mijn overstap van biologisch naar biologisch-dynamisch. Als ik die stap naar BD niet zou maken, zou Sialto's grond terug zijn gezakt naar biologisch. En ik speelde toch al met de gedachte. Ik deed het vaak al zoveel duurzamer dan een heleboel biologische telers, dat ik de behoefte kreeg me te onderscheiden, heel concreet met het Demeter keurmerk."

Om beter ingevoerd te raken in de BD, volgde Joost de Landbouwcursus bij Michiel Rietveld. "Ik vond het fascinerend welke theorieën en praktische handvatten Steiner had ontwikkeld; vooral het idee dat je als boer op allerlei manieren gebruik kunt maken van kosmische krachten; dat die krachten er überhaupt zijn! Het was voor mij een hele toer om daar een idee van te krijgen. We hadden bijvoorbeeld een middagje sterrenkunde. Op een gegeven moment realiseerde ik me: het is logisch dat de aarde niet een op zichzelf staande entiteit is, maar dat zij in interactie is met andere organismen, de sterren en planeten, om haar heen. Het is als het ware een spiegel van wat er ook op microniveau gebeurt, bijvoorbeeld in een atoom, waarin dingen volgens vaste patronen om elkaar heen draaien. De kosmos is een kopie in vergroting! Ik herinnerde me ineens dat ik daar als kind al over nadacht. Over de relativiteit van de grootte van de aarde. Toen ik nog een jongen was, stelde ik mij voor dat de aarde een stofje was, en dat er op een dag een hele grote voet dat stofje kwam

platstampen, net zoals de mens dat kon doen bij een mier." Alles viel op zijn plaats. "In Wageningen hadden ze het altijd al bijzonder gevonden wanneer ik 'het zo breed maakte'. Nu was de cirkel rond."

Energieniveau

Preparaten zijn verplicht, wanneer je het Demeter-keurmerk voert. Joost heeft een haat-liefdeverhouding met de preparaten. "Ik heb jarenlang een elektrische roerton gehad. Motortje eronder en draaien maar." Een Duitse stagiaire bracht daar, tijdelijk, verandering in. "De ton werd verplaatst naar een hele mooie plek, van waar je het hele land kon overzien. We gingen met de hand roeren. Dat gaf veel meer voldoening. Ook mijn dochter vond het leuk om te doen. Het is een heel andere energie die je dan voelt, vergeleken met bijvoorbeeld eggen of schoffelen. Eigenlijk is het meditatief. Je hebt geen keuze: 'Het komende uur sta ik te roeren!'"

Die aandacht voor de preparaten ebde weg met het vertrek van de

Jong en oud hebben belangstelling voor het verhaal van Joost (rechts)

stagiaire, al is Joost er wel van overtuigd dat hij er iets mee toevoegt aan zijn bedrijf. "Met name aandacht voor het land." Of is er toch meer? De boeren uit zijn intervisiegroep zijn overtuigd van de stof-

felijke werking van de preparaten. "Ze zeiden dat ook te zien aan mijn compost toen ik de preparaten een tijdje niet had gebruikt. Dus nu twijfel ik weer. Als het alleen om de aandacht te doen was, zou ik de preparaten direct afzweren."

Een boer mag preparaten achterwege laten van stichting Demeter, mits hij een goed alternatief heeft, vertelt Joost. "Wellicht is een ECOtherapie*-cursus voor mij een betere manier om in contact te komen met mijn bedrijf dan de preparaten. Ik heb mijn bedrijf wel eens laten balanceren via de ECOtherapie-methode (zie DP2006-5). Met tussenpozen werden de energieniveaus op het bedrijf gemeten. Die werden als gevolg van de therapie steeds hoger. Ik was wat sceptisch, maar vanaf dat jaar ging het financieel beter en was er een grote verandering in het bedrijf: mijn rol werd veel duidelijker. Voor die tijd had ik altijd het gevoel dat ik steeds een stapje te laat was, daarna was ik de ontwikkelingen altijd een stapje vóór. Ik voelde me veel meer de spil van het bedrijf. Dat heeft te maken met fingerspitzengefühl, timing en, ja, aandacht. Je ziet het ook aan de innovaties die we doorvoeren."

Maaimeststoffen

Joost van Strien kreeg veel aandacht met zijn maaimeststoffen. Het idee ontstond toen hij werd gevraagd een lezing te geven over de

wijze waarop biologische landbouw toe zou kunnen groeien naar 100% biomeststoffen. "De algemene visie was: er is te weinig biologische veeteelt om alle biologische landbouw te voorzien van mest, dus moeten we zorgen voor meer veehouderij. Dat ging er bij mij niet in. Dat is de omgekeerde wereld. Het grootste aandachtspunt is stikstof, en dat is helemaal niet schaars. Ik voerde jaarlijks mijn grasklaver en luzerne af naar een veehouderij of naar de grasdrogerij. Dat leverde financieel weinig op, en bovendien voerde ik mineralen af die ik via mest weer terug moest kopen. Als je het zo bekijkt, is dat erg inefficiënt. Maar hoe konden we die mineralen dan op ons eigen bedrijf benutten? Hoe kregen we de maaimeststof op de percelen waar de stikstof daadwerkelijk nodig was? Die vragen stelden we elkaar tijdens die lezing. In de interactie met de zaal ontstonden er diverse ideeën. Die middag kwamen de mensen van het Louis Bolk Instituut naar me toe met het verzoek om een onderzoek te starten op mijn land."

Dat was spekkie naar het bekkie van wetenschapper/BD-boer Joost van Strien. "We maaiden de meststoffen, verhakselden die en brachten ze direct op op het perceel waar dat nodig was. We vergeleken dit met percelen waar we drijfmest of kippenmest toepasten. Ook experimenteerden we met het inkuilen van de laatste snede grasklaver van oktober, om die te kunnen gebruiken op de uienpercelen in april,

Het grasklavermaaisel dient als meststof voor andere gewassen

'Voor de bodem was het gebruik van maaimeststoffen een weldaad. De structuur van de bodem verbeterde enorm, waar drijfmest die juist verpest'

wanneer er nog geen verse maaimeststoffen beschikbaar zijn."

Bij gebruik van maaimeststoffen, zoals grasklaver, bleek de gewasopbrengst gelijk te zijn aan percelen waar drijfmest was gebruikt. "Voor de bodem was het gebruik van maaimeststoffen echter een weldaad, in tegenstelling tot de toepassing van drijfmest. De structuur van de bodem verbeterde enorm, waar drijfmest die juist verpest."

Koudwatervrees

Ondanks de goede resultaten, loopt het nog niet storm met boeren die ook overstappen op maaimeststoffen, concludeert Joost. "Er is veel interesse, maar loonwerkers zijn er nog niet op ingesteld en de machines ook niet. En er is natuurlijk koudwatervrees. Bij droogte verkregen we in de spinazie eens vijf ton minder opbrengst van het perceel waarop we maaimeststoffen hadden gebruikt. Het bodemleven moet ermee aan de gang kunnen, en zonder vocht is dat niet mogelijk natuurlijk. Wanneer er zo'n tegenvallend resultaat tussen zit, slaat de balans al snel door naar de dierlijke meststoffen."

Zelf laat hij zich niet weerhouden. "Ik ben van plan om alle drijfmest op termijn te vervangen door maaimeststoffen. Met name vanuit mijn zorg voor de bodem. Ook het strooien ervan is een totaal andere ervaring dan het strooien van drijfmest. Verse grasklaver ruikt lekker. Het is een prettige ervaring. Dat moet voor de bodem ook prettig zijn. Met kippenmest bijvoorbeeld is die beleving wel anders, door de stank en door de dooie kippen die je soms om de oren vliegen. Die mest wordt met weinig aandacht geproduceerd."

Multi Tool Trac

Inmiddels is de focus van de maaimeststoffen verlegd naar een nieuw experiment. Het idee ontstond wederom tijdens een bijeenkomst met collega's over vernieuwingen in landbouwwerktuigen. "Een van ons zei: 'Een trekker is eigenlijk een heel stom ding: alsof het een computer is met het toetsenbord aan de voorkant en het beeldscherm aan de achterkant!'" Ook vroeg het gezelschap zich af of er een systeem te bedenken was met een permanent onbereden teeltbed, want het rijpadsysteem wordt doorbroken bij de oogst. Zo kwamen ze op het idee om een werktuigdrager te ontwikkelen met veel hefvermogen en een spoorbreedte van 3,15 meter, waarmee ook geoogst kon worden. Met hulp van Wageningen Paul van Ham zijn ze aan de slag gegaan. Paul

bleek al jaren bezig te zijn met een idee voor onbereden teeltbedden. "Een bouwer in Almelo heeft twee prototypes gebouwd. Vanaf volgend seizoen gaan Digni van den Dries en ik ermee proefdraaien, hier in de Noordoostpolder. Kees Steendijk doet dat in Zeeland."

Alle werktuigen kunnen aangekoppeld worden aan de zogenoemde Multi Tool Trac. "We zullen ook oogstwerktuigen daarvoor geschikt maken. Je hebt vanaf deze machine goed zicht op je werk, je kunt je spoorbreedte variëren zodat je niet meer zo lomp bent op de weg, en de machine is vele malen steviger dan zo'n verbrede trekker waar we nu nog mee rijden. De Multi Tool Trac is echter wel heel erg zwaar, hij weegt ruim tien ton, dus ik ben benieuwd hoe ons dat bevalt."

Biologisch-dynamisch akkerbouwbedrijf Zonnegoed

Joost van Strien

Oud Emmeloorderweg 34

Ens

www.facebook.com/zonnegoed

www.multitooltrac.com

www.maaimeststoffen.nl

Grootte: 93 hectare

Gewassen: aardappelen, sjalotten, pastinaak, peen voor industrie en versmarkt, spinazie, witlofpennen, suikermais, grasklaver, tarwe, spelt, soms kool

Afzet: via coöperaties, handelsbedrijven en rechtstreeks.

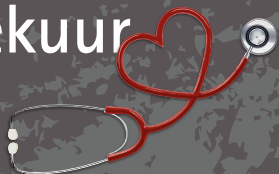
Tarwe en spelt gaan naar de Biobacker in Ahaus, witlof naar witloftrekker Fred Willemsen

Medewerkers: 1 fulltime

**ECOtherapie is ontwikkeld door Hans Andeweg en heet sinds kort ECOintention*

Demeter plein op de Bio-beurs Bodemprofielen & Bodemspreekuur

Tekst: Bert van Ruitenbeek

Met levensgrote bodemprofielen uit het Wageningen bodemmuseum en profielen van bodems van bekende biodynamische bedrijven is het Demeter plein op de Bio-beurs een interessante leer- en ontmoetingsplaats over 'levende bodems' als basis van een gezond landbouwsysteem.

2015 is het internationale Jaar van de bodem. De biodynamische landbouw is al van oudsher voorloper waar het gaat om versterking van het bodemleven door lage bemestingsniveaus, een verbod op gangbare drijfmest, een ruime vruchtwisseling en gebruik van (compost)preparaten.

Naast de tentoonstelling is er een bodemlaboratorium waarin je van alles kunt zien, ruiken en beleven wat betreft bodemstructuur, humus, bodemdiertjes en compostpreparaten. Ook worden er bodemsprekuren georganiseerd met deskundigen Jan Bokhorst en Ruud Hendriks: ze beantwoorden je vragen en meten de actieve organische stof van je grond. **Neem dus een profielkruit of een grondmonster mee naar de beurs!**

Vanzelfsprekend is er ook ruimte voor ontmoeting en uitwisseling in ons 'café'. Beide dagen zijn er vertegenwoordigers aanwezig van opleidingscentrum Warmonderhof, de BD-Vereniging, Stichting Demeter en BD-Grondbeheer om vragen over scholing, omschakeling en lidmaatschappen te beantwoorden.

Voor wie zich oriënteert op doorschakelen naar biodynamische landbouw: op donderdag 22 januari van 16.45-17.45 uur geven Leen Janmaat en Petra Derkzen de workshop 'Bodem als basis'.

Het Demeter-plein op de Bio-Beurs (21 en 22 januari) is een samenwerking tussen Stichting Demeter, de BD-Vereniging, Warmonderhof en Stichting Grondbeheer. Zie ook www.bio-beurs.nl

Winter
conferenties
2015

Breng het land

De winterconferenties van de BD-Vereniging vinden plaats op vrijdag 27 februari in Merksplas (B) en op zaterdag 7 maart in Dronten. Het thema van 2015: breng het land tot bloei. Tekst: Luc Ambagts

'Warmte' als leidend principe bij de omgang met bijen; 'leven' als leidende gedachte bij het bemesten van de bodem; 'individualiteit' als leidend principe bij de ontwikkeling van je bedrijf; 'vitaliteit' als leidend principe bij voeding. Het zijn allemaal voorbeelden waarmee de eigenzinnige biologisch-dynamische visie bijdraagt aan het gedijen van landbouw en voeding.

In onze beweging zijn veel mensen die dergelijke leidende principes handen en voeten geven. Vanuit hun ervaring willen ze laten zien hoe je met die visie het land tot bloei brengt - hoe de aansluiting bij het leven de 'kringloop' op het boerenbedrijf doorontwikkelt tot een 'opgaande spiraal'.

Op de komende winterconferentie willen we vertellen wat onze eigen gelukke momenten zijn in het werken op het land, met de planten, met de dieren, met de andere mensen die als medewerker of klant met het bedrijf - of met jou als persoon - verbonden zijn. We willen met elkaar luisteren naar inspirerende verhalen. In het luisteren en vertellen zal een samenklank

nd tot bloei

ontstaan van opbouwende bijdragen aan een bloeiende vorm van landbouw waaraan bij steeds meer boeren en burgers behoefte is. Door de uitwisseling op onze eigen situatie te betrekken komen we daarin zelf concreet een stap verder.

De conferenties op boerderijgemeenschap Widar in Merksplas en op BD-landbouwschool Warmonderhof in Dronten vormen een dubbelconferentie met hetzelfde onderwerp, net als andere jaren, maar dit keer met een verschillende opzet. In Merksplas nemen we de bloei van het land heel letterlijk: het thema bijen in het boerenbedrijf zal daar centraal staan. Met aandacht voor de warmte als leidraad voor de verzorging en tips hoe je zelf bijen in je omgeving een plek kunt geven. In Dronten onderzoeken we de bloei van het land aan de hand van een palet van thema's: bodem en bemesting, samenwerking, bedrijfsindividualiteit, preparaten, enzovoort. De twee conferenties staan op zichzelf, maar vullen elkaar ook aan. Wie twee keer mee wil doen is op beide plekken welkom.

Voor zowel de conferentie in Merksplas als in Dronten is een voorbereidingsgroep aan het werk, die graag input krijgt. Maakte je zelf onlangs een onverwachte positieve gebeurtenis in je werk mee? Laat het ons weten via luc@bdvereniging.nl of 06 48017828. Kijk voor het volledige programma op de website bdvereniging.nl en meld je aan!

Is de bodem 'sexy'?

Tekst: Jantien Meijer

Het 'Jaar van de Bodem' is in aantocht. Op 7 november vond een stevige aftrap plaats op BD-boerderij Zonnehoeve in Zee-wolde. Regelmatig weerklonk in de zaal 'de bodem is niet sexy, het spreekt de burger niet aan.' Maar waar kwam de begeestering dan vandaan die deze middag kenmerkte?

Ik heb zelden met zoveel enthousiasme en verwondering over de bodem horen praten. En met zoveel gevoel voor urgentie. De bodem is machtig interessant. We weten er eigenlijk nog maar zo weinig van. Maar als je je in de bodem verdiept voel je dat je op de kern stuit. De bodem vormt de basis voor onze voedselvoorziening en een verbinding tussen klimaat, land-schap en biodiversiteit. De kleinste deeltjes die zo'n grootse invloed hebben. Als wij daar allemaal zo warm voor lopen, dan moet dat toch over te brengen zijn op een breder publiek.

De centrale vraag van de middag was heel simpel: wat ga jij in 2015 doen om de duurzame bodem een stap dichterbij te brengen? Tijdens de kick-off is al een grote hoeveelheid ideeën en initiatieven geboren en verankerd. Als we nu allemaal een antwoord formuleren op deze vraag, hoe groot of klein ook, en daar gevolg aan geven, dan belooft het een heel vruchtbaar jaar te worden. Boeren, burgers en beleids-makers kunnen dan niet meer om de waarde en het belang van de bodem heen.

Voor het laatste nieuws en een overzicht van activiteiten, zie www.jaarvandeodem.nl

Sektion für Landwirtschaft
Section for Agriculture
Section d'Agriculture
Sección de Agricultura

Agriculture Conference – Annual International
Conference of the biodynamic movement
4th – 7th February 2015 at the Goetheanum

How can we accompany the animals with dignity into the future?

There will be workshops on:

- Raising calves with their mothers
- Killing animals
- Modern ways of working with horses
- Animals and teenage education
- Preparation sheaths
- Animals in Indian culture
- Milk quality and animal well being
- and more...

including contributions from

Allan Savory / Zimbabwe

Aban Bana / India

Devon Strong / USA

Against the background of factory farming techniques the question arises as to how domestic livestock should be managed: *How should we work with and show respect to our animals in future?*

Our acknowledged responsibility for the animal kingdom brings up the question: *Are we as farmers and citizens capable of including animals in the further development of our culture?*

Habitats are created naturally by animals both in the wild and on our farms. *How can we organise life on our farms so that agriculture can become a 'cultural biotope' for the animals?*

During the lectures, dialogue workshops, research reports and experiential sketches these questions will be collectively worked on. The latest developments from across the world will be shared so that they can provide inspiration for our lives and for our work with animals.

Section for Agriculture at the Goetheanum

Simultaneous translation into German, English, French, Spanish, Italian

The program will be available online at the beginning of November on our website www.sektion-landwirtschaft.org and in print in mid November

Goetheanum

BD-conferentie Dornach Hoe gaan we waardig met dieren om in de toekomst?

Dieren staan centraal bij van de jaarlijkse internationale BD-landbouwconferentie in Dornach van 4 tot 7 februari. Ruim 500 boeren, tuinders en andere BD-werkers uit ruim 30 landen ontmoeten en inspireren elkaar. De Nederlandse BD-Vereniging is ieder jaar actief betrokken bij de voorbereidingen. Kijk voor nadere info op de aankondiging hiernaast.

Nieuwe contributiestructuur in 2015

De leden van de BD-Vereniging met een uitgebreid-lidmaatschap hebben de vraag voorgelegd gekregen of zij in 2015 willen kiezen voor het beroepslidmaatschap, of het basislidmaatschap. Die vraag vloeit voort uit de wijzigingen die op de laatste Algemene Ledenvergadering zijn goedgekeurd. Het uitgebreid-lidmaatschap komt te vervallen. De contributie voor het beroepslidmaatschap wordt voor iedereen € 100 en het gekoppeld-lidmaatschap verdwijnt (tot nu toe betaalde een beroepslid € 200 en gekoppelde beroepsleden van hetzelfde bedrijf € 40). Het basislidmaatschap blijft € 40.

Hoe leden van de BD-Vereniging hun kennis en vaardigheden in uitwisseling brengen op de winterconferentie en in studiebijeenkomsten, is bijvoorbeeld te lezen in de DP-Special *Bodemvruchtbaarheid als vrucht van de landbouw*. Hier wordt zichtbaar hoe de BD-visie op de bodem in de praktijk bijdraagt aan bodemvruchtbaarheid. Deze publicatie is via de website en door toezending aan geïnteresseerden onder een breed publiek verspreid.

De uitwisseling tussen mensen die zich beroepsmatig met de biologisch-dynamische landbouw bezighouden is een kernactiviteit van de leden van de BD-Vereniging. 'Beroepsmatig' mag breed opgevat worden. Naast de boeren en tuinders, zijn er ook winkeliers, kaasmakers, voedingskundigen, adviseurs, etc. die voor het beroepslidmaatschap kiezen. Vanuit hun werk dragen ze bij aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw. Als beroepslid kunnen ze gratis meedoen met de winterconferentie en via BD-beroepsontwikkeling deelnemen aan coaching-, intervisie-, of thematrajecten. Bovendien ontvangen ze gratis alle nieuwe publicaties van de BD-Vereniging. De faciliteiten die we vanuit de BD-Vereniging bieden aan de ruim 250 beroepsleden zijn mogelijk door de bijdragen van de ruim 1600 basisleden. Door de lidmaatschapsstructuur te vereenvoudigen tot beroepsleden en basisleden (en jeugdleden met een gereduceerd tarief) hopen we dat de groei van het aantal leden zich in de komende jaren versterkt voortzet. ☺

Voor aankondiging 20 maart 2015

Conferentie Zorglandbouw & Landbouwzorg

Zorg en landbouw passen goed bij elkaar. Dat blijkt uit veel positieve ervaringen op biodynamische zorgboerderijen (zie bijvoorbeeld het artikel hierover in DP2014-3). Op de conferentie die de BD-Vereniging hierover samen met andere partners organiseert, komen mooie praktijkvoorbeelden aan bod. Maar niet overal is de verhouding van zorg en landbouw goed in balans (zie bijvoorbeeld het artikel in DP2014-1). De essentie van deze studiedag is een zoektocht naar hoe landbouw en zorg optimaal samen kunnen werken. Zet alvast in je agenda: 20 maart 2015 bij Warmonderhof in Dronten.

Genoemde artikelen zijn na te lezen via www.bdvereniging.nl/dp

(Foto: Dick Boschho)

Het ideale boerenbedrijf van...

Rick Huis in 't Veld

BD-Jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale boerenbedrijf. Rick Huis in 't Veld (26 jaar) ontwikkelt een nieuwe toekomst op het land van zijn voorouders.

Tekst: Rick Huis in 't Veld

De mooiste momenten heb ik als kind beleefd op het land. In de lente ging ik met mijn vader mee op de trekker om gras te maaien voor onze 50 koeien. Halverwege kwam mijn moeder koffie brengen. Mijn ouders dronken koffie en ik speelde met mijn broertjes en zus in het vers gemaaid gras. Na de middelbare school was ik het leven op het platteland zat. Ik vond het wel tijd voor iets anders. Eerst een studie grafisch ontwerp, om daarna door te gaan naar de kunstacademie in Utrecht. Hier begon ik me meer te interesseren in waar mijn voedsel vandaan kwam en hoe het geproduceerd werd. Ik werd me steeds meer bewust van de noodzaak van gezond en duurzaam geproduceerd voedsel. Langzamerhand begon ik de natuur te missen en terug te verlangen naar het platteland. Ik hoorde van de Warmonderhof deel-

tijdopleiding en besloot de stap te nemen om de boer in mijzelf te ontdekken. Dit ging sneller dan ik had verwacht, na twee maanden stagelopen op een melkveebedrijf wist ik het. Ik wil boer worden!

Vanaf dat moment is alles heel snel gegaan. Ik ben veel bedrijven gaan bezoeken waardoor ik een steeds duidelijker beeld heb gekregen van mijn eigen droomboerderij. Ik droom over een boerderij waar de koe centraal staat, met zo veel mogelijk weidegang, een familiekuude, zonder antibiotica en een ruime heuvelstal. Een bedrijf dat niet alleen functioneel is, maar ook een mooie en inspirerende plek is waar mensen kunnen samenwerken en zichzelf op allerlei manieren kunnen ontwikkelen. Ik zou het mooi vinden om zelf een product te maken en te verkopen, zodat er interactie ontstaat tussen de boer en de consument. Vanaf de

zomervakantie ben ik begonnen met het realiseren van deze droom. Ik woon en werk nu samen met mijn vriendin, mijn ouders en opa op het bedrijf. We zijn aan het omschakelen naar biologisch en we zijn gestopt met onthoornen. Ik geniet er elke dag van om in de natuur en met de dieren te werken, om toekomstplannen te maken en uit te voeren. Het is bijzonder om samen te werken met mijn familie en van ze te leren.

Het gevoel dat ik thuis hoor op deze grond, die al generaties door mijn voorouders is bewerkt geeft mij veel rust en vertrouwen voor de toekomst. Over een paar weken verwachten we onze eerste dochter en ik hoop dat zij over een aantal jaar bij mij op de trekker komt zitten. ☺

Wil jij ook zo'n column schrijven?
Mail dan naar
bdjong@bdvereniging.nl

Innovaties op eigen kracht

Door veel dingen uit te proberen en steeds goed te kijken, ontstaat iets nieuws. Zo ontwikkelde Taco Blom een nieuw teeltsysteem en Hans Bruinsma de 'elementaire landbouw'.

Tekst: Ellen Winkel

Wie, wat, waar?

Taco Blom is leraar permacultuur en is in 2008 gestart met het opbouwen van permacultuur-tuinderij Samenland bij Kasteel Nieuwenhoven in Sint Truiden (B). Consumenten zijn nauw betrokken volgens de principes van Community Supported Agriculture (CSA). Op 4 hectare teelt hij vele soorten groenten en fruit in zeven lagen: hoge en lage bomen, klimplanten, struiken, de kruidlaag, bodemkruipers en wortel/knolgewassen. Ook zijn er 8 waterpoelen en 30 bijenvolken. Verwijderd onkruid en maaisel blijven liggen om ter plekke te verteren. Een composthoop is er niet. Taco teelt allerlei bijzondere dingen zoals zoete bataat en Japanse peren, die voor € 2,20 (!) per

Taco Blom: De eerste permacultuur-

stuk verkocht worden aan restaurants. Hij is de eerste permacultuur-tuinder die zich bij Stichting Demeter heeft aangemeld.

Wat heb je ontwikkeld?

"Ik heb een teeltsysteem gecreëerd dat vrij is van de meest bekende ziektes. Ik zit in een fruitteeltgebied waar veel gespoten wordt, maar bij mij komt geen schurft en meeldauw voor in het fruit en geen krulziekte in de perziken. In de groenten heb ik geen last van slakken, rupsen of luizen. Op ons perceel heb ik om de 20 meter 'bosranden' gecreëerd: stroken van 10 meter breed met daarop allerlei vaste soorten zoals appels, peren, pruimen en bessen. Tussen die bosranden liggen stroken met groentegewassen, met grasranden erlangs. Ik teel de vaste en eenjarige soorten dus niet door elkaar heen, zoals in de permacultuur beschreven wordt. Door jarenlang goed te kijken, zag ik dat je daarmee een onbalans creëert met veel ziektegevoelige planten. Als je naar de landbouw kijkt, op een manier zoals je naar de ontwikkeling van een natuurlijk ecosysteem kijkt, dan zijn alle landbouwgewassen pionierssoorten: planten die in een leeg gebied groeien. De soorten in de pioniersfase houden van een onbedekte grond met een losse bovenlaag, waarin bacteriën dominant zijn. Vaste planten, zoals appelbomen, willen een schimmeldominante, bedekte grond. Plant je ze door elkaar heen, dan haal je ecosystemen door elkaar. Ik gebruik ook geen stro als

mulchlaag, want dat verstoort de bodem te veel. In de winter gebruik ik groenbemesters om de bodem bedekt te houden. Onder de vaste planten groeit 'levende mulch': daar mag alles groeien wat spontaan opkomt."

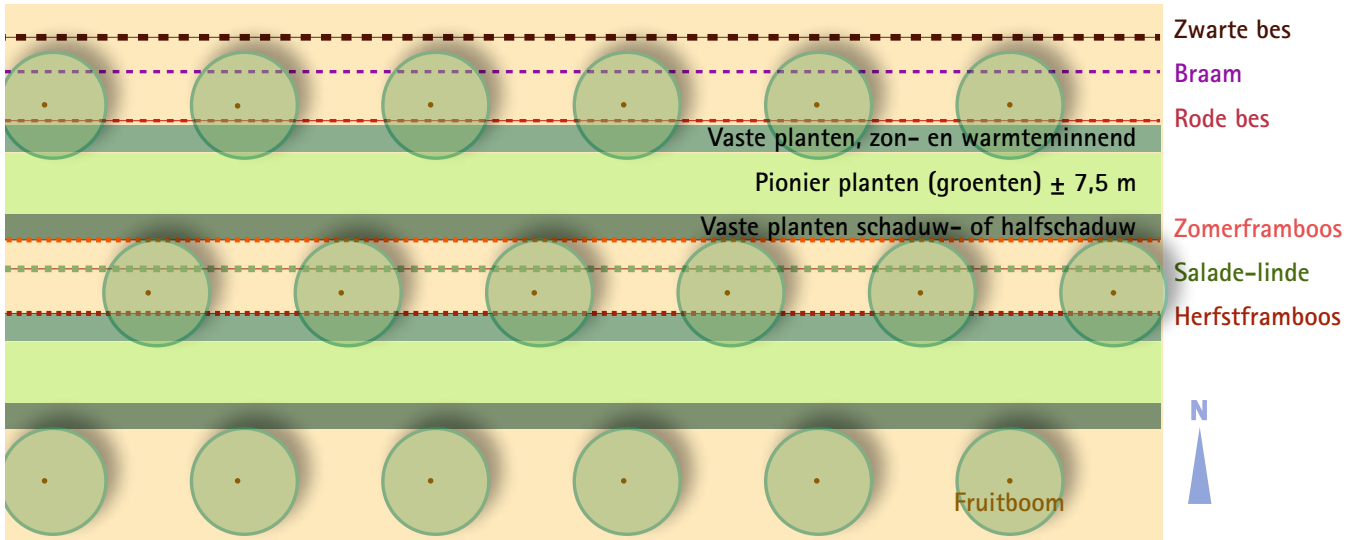
Hoe ben je daarmee begonnen?

"Ik heb in de gangbare tuinbouw, de bedrijfsverzorging en de boomverzorging gewerkt, totdat ik uit een boom viel en mijn rug brak. Ik dreigde volledig afgekeurd te worden. Niet lang daarvoor had ik iemand over permacultuur horen vertellen; dat het 'een methode voor luie mensen was', omdat je veel minder zou hoeven te doen. Ik dacht toen 'dat systeem kan nooit werken', maar was toch nieuwsgierig. Omdat ik veel moest rusten, kon ik me erin verdiepen en ik werd enthousiast. Bij het Hof van Twello ben ik begonnen met een eetbare bosrandtuin. Het gaat om kijken, heel veel kijken. En zo weinig mogelijk doen."

Wat was een belangrijke doorbraak?

"Een doorbraak was dat ik pachtgrond kon krijgen in België. Hier kon ik al mijn ideeën kwijt. Het was goede leemgrond, maar door 15 jaar maïsteelt en gebruik van zware machines was de bodem uitgeput en verdicht. Het eerste jaar groeide er niets! Zelfs geen onkruid. Langzaam zag ik het beter worden: de grond werd lossier, regenwater bleef niet meer in plassen op het land staan, het bo-

-tuinderij met Demeter licentie

De fruitbomen (groene cirkels) staan 20 meter uit elkaar. Eronder en ertussen staan vaste planten, zoals kleinfruit en tot kniehoogte teruggesnoeide linde, waarvan het blad in salade gegeten kan worden. Tussen de stroken met vaste planten liggen stroken groente.

demleven kwam terug en de ziektes in de gewassen verdwenen."

Waaruit blijkt het succes?

"Er is momenteel veel belangstelling voor permacultuur. Het is een goedkoop systeem om mee te starten, want het vraagt weinig machines en brandstof. Er zijn de afgelopen jaren in Nederland drie bedrijven begonnen en twee andere zijn aan het opstarten. Ook in België zijn er twee in de opstartfase."

Wat wil je nog meer bereiken?

"Ik wil graag 20 hectare grond erbij, zodat ik de tuinderij met vee kan integreren. Ook zou ik een woongemeenschap willen starten, waarbij we zelf huizen bouwen, op een manier dat als je er weg gaat de natuur het weer overneemt. Er blijft geen afval over, maar een vruchtbare plek voor onze kinderen."

Jaartraining Permacultuur

Begin 2015 starten
Permacultuur Jaartrainingen
in Schalkhaar, Utrecht en
Amsterdam.
Zie www.permacultuur.eu

Hans Bruinsma: Elementaire landbo

Wie, wat, waar?

Hans Bruinsma (1957) is directeur van Stichting Agrikos (opgericht in 1999). Hij is op een tuinbouwbedrijf opgegroeid en wilde aanvankelijk BD-boer worden. Maar na het bestuderen van de Landbouwcursus en het werk van Maria Thun, voelde hij een sterke behoefte om onderzoek doen: zijn er kosmische ritmes via de meststoffen in de bodem werkzaam? Na 33 jaar onderzoek, ontwikkeling en toetsing, breekt voor Hans de fase aan om het resultaat via workshops en lezingen aan boeren en tuinders over te dragen.

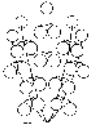

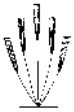

Wat heb je ontwikkeld?

"Een nieuwe methode om een betere vruchtwisseling en een betere variëteiten- en rassenkeus te kunnen maken met ondersteunende grondbewerkingstijden. Dit is gebaseerd op een 'elementair landbouwgewassensysteem', dat ik heb afgeleid van het viervoudige gewassensysteem van Maria Thun. Zij onderscheidde wortel-, blad-, bloem- en vruchtgewassen, die via grondbewerking verbonden zijn met de maan in aarde-, water-, lucht- en vuur-sterrenbeelden. In haar gewasindeling herkende ik vier basale groeiwijzen: strekking, zwelling, verfijning en deling. Ik noem dat de elemen-

taire kwaliteiten, de meest basale hoedanigheden van groei."

"Landbouwgewassen kun je op meer manieren en meer niveaus volgens deze groeiwijzen selecteren. Bijvoorbeeld binnen wortelgewassen kun je soorten onderscheiden waarbij strekking overheerst (typische wortelgewas-

sen) of zwelling (knolgewassen) of verfijning (lookgewassen) of deling (aardnoten). Zo kwam ik tot een 16-voudige indeling van gewasgroepen (zie afbeelding). Volgens dit zelfde principe kom ik tot een gelijksoortige ordening van de individuele producten (zoals aardappels), productvarianten (soms va-

Gewasgroepen		Siderische Zon			
		Aarde Strecking	Water Zwelling	Lucht Verfijning	Vuur Deling
Siderische Maan	Vuur Deling				
		Peulvruchten	Pompoengewassen	Besvruchten nachtschaden	Zaadgewassen
	Lucht Verfijning				
		Streckende bloeiwijze	Zwellende bloeiwijze	Fijne bloeiwijze	Delende bloeiwijze
	Water Zwelling				
		Stengelgewassen	Koolgewassen	Fijne bladgewassen	Kruiden
	Aarde Strecking				
		Wortelgewassen	Knolgewassen	Lookgewassen	Aardnoten

De 16-voudige indeling van gewasgroepen. De rijen zijn de vier gewasgroepen die Maria Thun onderscheidt: vrucht-, bloem-, blad- en wortelgewassen. In de kolommen is de aanvullende indeling van de gewasgroepen te zien.

uw en benutting kosmische werking

riëteiten genoemd, zoals frietaardappels) en gewasvarianten (de uiteindelijke rassen). Het werken met deze ordening kan de bruto opbrengst met 30% doen stijgen en netto zelfs 60 procent, omdat er minder ziektes optreden en de kwaliteit beter is."

Hoe ben je daarmee begonnen?

"Toen ik ongeveer 25 was, had ik - na het enige jaren bezig te zijn geweest met de kalender van Maria Thun - het vermoeden dat haar gewasindeling uitgebreid kon worden. Ik verzamelde allerlei soorten planten, spreidde ze in de schuur over de vloer en probeerde ze verder te ordenen. Na anderhalf jaar zoeken zag ik de indeling in een splitseconde voor me. Ik had toen direct het idee dat de aanvullende indeling die ik vond met de elementaire zonperiodes in de dierenriem te maken had, zoals Thun bij haar gewasordering een relatie vond tot de elementaire maanperiodes. Na een jaar van beraad startte ik in 1986 met een 5-jarige onderzoeksperiode op een BD-bedrijf. De primaire vraag was: is er een viervoudige werking van de zonperiodes? Maakt het verschil als ik de grond voor aardappels bewerk als bijvoorbeeld de zon in Vissen staat (10 maart - 19 april) of in Ram (19 april - 14 mei)? Als ik geen effect vond, zou ik na vijf jaar stoppen."

"Ik startte met tientallen gewassen die ik ieder meerdere grondbewerkingen gaf, steeds vlak voor en voorbij de grens van twee zonperiodes. In totaal heb ik zo negen van de twaalf zonperiodes beproefd. Ik zag spontaan optredende gewasziekten regelmatig wel vanuit

de ene en niet vanuit de andere grondbewerkingperiode ontstaan. Later legde ik mij toe op acht gewassen en twee zaadteelten. Hierbij vond ik ruim 80 procent bevestiging in de gevonden groeiwijze. Het antwoord op de vraag of er een zonwerking was, was duidelijk 'ja'. Regelmatig waren de verschillen zeer extreem, vooral ook in gewasaantastingen."

Wat was een belangrijke doorbraak?

"Ik startte in 1990 een tweede 5-jarig onderzoek, toegespitst op aardappels en rode kool, maar nu met inzet van grondbewerkingperiodes voor alle vier ordeningsniveaus (gewasgroepen, producten, productvarianten, gewasvarianten), die ik toen verder in beeld had gebracht. Met een nieuwe grondbewerkingperiode voor de aardappel specifiek, dus voor het individuele productniveau, daalde de Phytophthora-aantasting in de knollen met gemiddeld 90%! De knol- en gewasvarianten van de aardappels die ik had ingezet, hadden ook een rasspecifieke reactie. Zo transformeerde het meest Phytophthora gevoelige ras dat ik onderzocht, met de nieuwe grondbewerkingstijd vanaf het derde jaar tot vrijwel het minst gevoelige ras, alleen door een voor dit ras beter passende bewerkingperiode te kiezen."

"De rode koolproeven lieten in deze periode nog iets anders zien. Een passende grondbewerkingperiode werkt alleen als de betreffende elementaire kwaliteit herhalingsvrij in de vruchtwisseling staat. Als het voorgaande gewas die kwaliteit net onttrokken heeft, valt

de verwachte bruto opbrengstverbetering weg. Hiermee kwam een belangrijke nevenfactor in beeld."

Waaruit blijkt het succes?

"In praktijkprojecten op bedrijven van 2005 t/m 2009 gaf gerichte grondbewerking voor drie niveaus van het ras Agria 90% verbetering van de Phytophthora veldweerstand, 32% opbrengststijging, 83% groeischeuren-reductie en 100% schurft- en Rhizoctonia-reductie. Deze verbetering trad alleen op bij de juiste vruchtwisseling. Ook bij de andere aardappelrassen traden dergelijke veranderingen op, altijd afhankelijk van de toepassing en het al dan niet volledig volgens de methode in vruchtwisseling staan. Het mooie van deze methode is dat kwaliteit en kwantiteit samen gaan."

Wat wil je nog meer bereiken?

"Ik hoop dat voldoende bedrijven de workshops die we sinds afgelopen voorjaar geven gaan bezoeken en de methode gaan uitvoeren, zodat meer resultaten zichtbaar worden. Als ik over circa zeven jaar met pensioen ga, hoop ik dat deze toepassing op bedrijven functioneert en dat ook scholen en universiteiten het hebben opgepakt." ☺

Lezing en workshop

Op 20 december geeft Hans een lezing over dit gewassensysteem en vanaf januari een 8-delige workshop, zie www.agrikos.nl/advies_begeleiding. De lezing of workshop is ook regionaal aan te vragen (zie ook Agenda).

De bodem is de basis

In hoeverre vormt de serie lezingen die Rudolf Steiner in 1924 hield, de Landbouwcursus, een inspiratiebron voor boeren, tuinders of onderzoekers anno 2014? Deel 9: Max van Tilburg (68 jaar) van melkveebedrijf 'Nieuw Bromo' in Hornhuizen (Gr.)

Tekst en foto: Gineke de Graaf

Max droeg het bedrijf van 80 ha (plus 40 ha gebruik van natuurland op de kwelders) met 85 melkkoeien enkele jaren geleden over aan zijn zoon Ben, maar helpt nog dagelijks mee met de verzorging van het vee en het maken van kwark en yoghurt.

"Dit jaar zijn we precies 10 jaar 'Demeter'. De reden dat ik wilde omschakelen naar biologisch-dynamisch, was dat in de BD-landbouw het bedrijf wordt benaderd als een eenheid en dat de ideale bedrijfsvorm het gemengde bedrijf is. Bij die insteek voel ik me helemaal thuis. Een bedrijf waar de onderdelen goed op elkaar afgestemd zijn, is een stabiel bedrijf, zo ervaar ik dat hier. Dan bedoel ik de eigen voederverzorging, stro, mest, een juiste veebezetting maar ook de persoonlijke verhoudingen van de mensen op het bedrijf."

"Bij de omschakeling naar Demeter heb ik natuurlijk ook de Landbouwcursus van Steiner gelezen. Wat me aansprak in de benadering, is dat de bodem - de bodemvruchtbaarheid - heel centraal staat. Een levende aarde geeft levende producten en die vitaliteit geef je dan door aan je klanten: 'je bent wat je eet!'"

Uit de tweede voordracht: 'Het is dus zo dat alles wat juist uit de verten van de kosmos op de plantengroei inwerkt, niet direct werkt, niet door rechtstreekse bestraling werkt, maar doordat het eerst door de aarde wordt opgenomen en dan door de aarde teruggestraald wordt naar boven. De invloeden die van onder uit de bodem gunstig of schadelijk op de plantengroei inwerken, zijn dus eigenlijk teruggestraalde kosmische invloeden.'

"Op zich vind ik het gegeven van de kosmische invloeden moeilijk om me eigen te maken, maar dat de bodem de basis is, blijkt ook hier weer. En dat ik de bodem kan verbeteren door bijvoorbeeld de compostpreparaten, die hun werking via de mest uitstralen in de bodem, dat vind ik een prachtig idee. Ik ging eens naar een bijeenkomst over mest onder leiding van Coen ter Berg. Ik had twee porties mest meegenomen: één portie geprepareerde mest en één portie niet geprepareerde mest. Tom Saat, de boer van stadsboerderij Almere, rook eraan en wees

precies aan welke was behandeld en welke niet: de geurloze, behandelde mest had zijn krachten in zich gehouden. De preparaten maken we al jarenlang samen met enkele andere bedrijven - heel gezellig trouwens!"

Zoals het bedrijf nu is, geeft me veel voldoening. De grond is vruchtbaarder geworden in de loop der jaren. De gewassen staan er prima bij en we hebben zo goed als nooit ziekten en plagen, ook al telen we bijvoorbeeld een aantal jaren erwten op een akker. De ruime vruchtwisseling draagt natuurlijk ook bij aan het evenwicht. En, eerlijk is eerlijk, ook de zilte zeewind helpt mee, daar houden luizen bijvoorbeeld helemaal niet van. Het vee is ook heel gezond. Antibiotica gebruiken we zelden en klauwproblemen hebben we zo goed als nooit. Kaas maken we ook sinds kort, van rauwe melk. Als dat goed gaat, is dat ook een teken dat er balans is. Maar ook een teken dat we hygiënisch melken! We hebben nooit problemen met de kwaliteit. De zuivelproducten worden erg gewaardeerd door de buurt, een deel gaat ook naar een restaurant: De Piloersemaborg in Den Ham. De kok is zeer te spreken over de kaas."

"Mijn gevoel zegt dat het bedrijf goed in elkaar zit." 🍷

A L S I N S P I R A T I E B R O N

Max van Tilburg (68 jaar) van melkveebedrijf 'Nieuw Bromo' in Hornhuizen (Gr.)

Biologische fokkerij

Wytze Nauta: 'Biologisch moet ook écht biologisch willen zijn'

In de biologische veehouderij worden gangbare stieren gebruikt. Biologische kippen kruipen uit gangbare eieren. 'Dat kan anders', vindt Wytze Nauta. Hij zet zich in voor biologische KI en voor kippen die geschikt zijn als legkip én als vleeshaan. Bij biologische veehouderij passen dubbel-doelrassen met een goede weerbaarheid tegen ziektes. *Tekst: Luc Ambagts*
/ Foto's: Alger Meekma, Alex Arkink

"Zo meteen ga ik eerst aardappelen afwegen", zegt Wytze Nauta (50) als hij me terug naar het station brengt. Behalve landbouwonderzoeker, fokkerijspecialist en projectleider is Wytze ook stadsboer. Op toekomstige bouwgrond in Amersfoort

verbouwt hij aardappelen, pompoenen en graan. Ook maait hij gras voor hooi. Hij vertelt uitgebreid hoe hij vorig jaar in een lege hal op het industriegebied het graan in rijen te drogen kon leggen. "Die hal mocht ik voor niks gebruiken. Ik ging er

elke dag even heen om het graan te keren. Er zat veel onkruidzaad tussen. Uiteindelijk gebruikte ik het als voer voor m'n kippen. Je snapt dat ik wel eens dacht 'waar ben ik mee bezig'. Maar ik wil de mensen in de stad graag laten zien waar hun eten vandaan komt. Daar heb je dan wat voor over." Wytze is een pionier die al doende oplossingen creëert.

Na zijn studie zoötechniek, fokkerij en biotechnologie in Wageningen was hij een tijd lang werkzaam in de gangbare fokkerij. Dat bracht hem intensief in verbinding met moderne technieken als superovulatie en embryotransplantatie. 'Dit is niet mijn wereld', werd hem toen duidelijk. "Donorkoeien worden met

< Wytze bij een toom dubbeldoelkippen

hormonen gespoten om ze te laten superovuleren", vertelt hij. "Daar hebben ze echt last van. De eierstokken die normaal zo groot zijn als een duivenei, worden zo groot als een vuist. De koeien durven dan bijna niet te lopen een week lang. Je moet het maar vergelijken met dat iemand jou tegen je ballen trapt." Superovulatie levert na bevruchting en het uitspoelen van de baarmoeder zo'n 10 tot 20 embryo's op die later bij andere koeien in worden gebracht. "Biologische veehouders vinden vaak aan de keukentafel dat ze daar niet in mee moeten gaan, maar in de praktijk kopen ze toch weer rietjes van die stieren."

Stichting Bio-KI

Wytze ging op zoek naar een alternatief. In 2009 promoveerde hij op zijn onderzoek naar de mogelijkheden voor fokkerij in de biologische landbouw. "Toen wilde ik het ook gaan doen!" Met Europese subsidie startte hij samen met veehouders een bedrijfsnetwerk voor biologische fokkerij, waaruit Stichting Bio-KI is voortgekomen.

"Biologisch moet ook écht biologisch willen zijn", vindt Wytze. "Het beeld dat burgers van biologische fokkerij hebben, klopt vaak niet met de werkelijkheid. Er worden veelal geen

stieren van biologische bedrijven gebruikt. Het houden van een eigen stier is niet voor iedereen een optie. Daarom ging ik op zoek naar hoe je met stieren van biologische bedrijven toch Kunstmatige Inseminatie (KI) kunt aanbieden."

Een gangbare koe levert een topproductie met veel, goedkoop krachtvoer, terwijl een biologische koe vooral ruwvoer – gras, hooi of kuil – moet verwerken. Dat vraagt een ander type koe. Stichting Bio-KI heeft aandacht voor de eigenheid van de biologische landbouw én voor de integriteit van de dieren. In de gangbare fokkerij is, dankzij veel tijdrend onderzoek, van elke topstier heel precies bekend hoe die zijn eigenschappen vererft. Maar eenzijdig gebruik van deze stieren levert verschraving van de genetische variatie op. Stichting Bio-KI gebruikt een 'young bull' systeem, waarin steeds meerdere jonge stieren van de beste biologische koefamilies worden ingezet. "Het mooiste is als een melkveehouder zegt: jammer dat het een stiertje is, want ik had nog wel een vaarskalf van deze koe willen hebben. Die stiertjes moeten we dus hebben."

Stichting Bio-KI levert nu sperma-rietjes van acht verschillende stieren van verschillende rassen: zuiver MRIJ, HF, FH, Fleckvieh en twee kruisling stieren met Blaarkop en

Brown Swiss bloed. Deze stieren zijn afkomstig van koeien met hoge levensproducties. Wytze: "Bio-KI levert een bijdrage aan het fokken van sterke koeien met een goede afweer die goed binnen de biologische bedrijfsvoering passen." Het dubbeldoel-karakter van deze rassen speelt ook mee: de stiertjes zijn geschikt voor vleesproductie. (In de vorige Dynamisch Perspectief (pag. 28) was te lezen dat veel stierkalfjes uit de melkveehouderij kort na de geboorte bij de Rendac worden verbrand.)

Sinds de start in 2009 zijn er nu meer dan 5000 rietjes verkocht. De potentie is veel groter: alleen al in Nederland heeft de biologische veehouderij ongeveer 50.000 doses sperma per jaar nodig. "Ons streven is 10.000 doses per jaar te verkopen van 10 jonge stieren. Als meer boeren mee gaan doen, wordt het een echt fokprogramma en kan het systeem zichzelf gaan bedruipen." Om het zo ver te krijgen, is Bio-KI met 'Adopteer een stier' gestart (zie kader).

Dubbeldoelkip

In oktober was Wytze als voorzitter van Eco-AB (European Consortium for Animal Breeding) naar het wereldcongres van IFOAM, de internationale paraplu-organisatie van de biologische landbouwbeweging. Ook daar is

hij een voorvechter voor biologische fokkerij. Dat geldt niet alleen voor de koeien. Langzaamaan dringt het besef door dat jaarlijks miljoenen uitgebroede kuikens als 'onbruikbare dieren' door de verhakselaar gaan. De hanen van de legrassen voldoen niet aan de opfokmarges die de vleeskipindustrie eist om 'rendabel' te zijn. En de vleesrassen leggen te weinig eieren. Ook dat zou de biologische landbouw anders moeten willen doen, vindt niet alleen Wytze.

De oplossing ligt in dubbeldoelrassen: kippen die redelijk goed leggen en ook redelijk goed vlees aanzetten. Wytze is er vijf jaar geleden vanuit het Louis Bolk Instituut (LBI) aan begonnen in samenwerking met pluimveehouders Gerjan Slingenberg en Wim Vredevoogd. Het fokken van een nieuw kippenras is ongekend in een industrie waar de meest gebruikte kippen hybriden zijn, die worden geleverd door enkele grote fokbedrijven die onderdeel zijn van multinationals. Deze hybriden worden gefokt door zuivere ouderlijnen te kruisen; de buitenwereld krijgt die zuivere lijnen niet te zien. Ook de biologische pluimveehouders werken met die gangbare hybride kuikens, alleen worden ze onder biologische omstandigheden opgefokt. Daarna mogen zij biologische eieren produceren.

Het LBI-project startte de zoektocht naar een

geschikte dubbeldoelkip met een aantal hybriden en twee zuivere rassen, Hagheweider en Sussex. Meestal wordt gedacht dat je met een hybride niet door kan fokken. Het project ontzenuwde dat vooroordeel. Meteen in de eerste generatie hadden ze al een robuuste kip die een stap op weg was naar het 'dubbeldoel'. Door herhaalde selectie en nieuwe kruisingen is er nu met de zevende generatie een kippenras ontstaan, dat in de richting van de doelstelling komt: een robuuste kip die goed in de veren zit en waarvan de hanen geschikt zijn als vleeskip en de hennen als legkip. Wytze: "Met de winst die je met het vlees van de hanen haalt, zou je de opfok kunnen betalen. De wat mindere leg van de hennen maakt niet veel uit. Ik heb uitgerekend dat je dat uiteindelijk maar 1 cent per ei scheelt. Zeker op wat kleinere schaal met bedrijven die zo'n 250 kippen houden, moet het uit kunnen. Je opereert dan in een nichemarkt met een heel goed product." Wytze is in overleg met allerlei mogelijke partners om het project op te kunnen schalen (zie ook kader). Zeker 30 boerderijen met een kleine kippentak hebben aangegeven belangstelling te hebben voor het nieuwe ras, maar zoveel kippen en eieren zijn er nog niet ...

Voor meer informatie, kijk op www.biologischefokkerij.nl

Adopteer een stier!

Stichting Bio-KI vraagt boeren en burgers om mee te doen aan de actie 'Adopteer een stier'. Hiermee maken ze de uitbreiding mogelijk van het gebruik van biologische stieren voor kunstmatige inseminatie. Via deze crowd funding actie hoopt Bio-KI jaarlijks een paar extra stieren in te kunnen zetten. Het 'beschikbaar maken' van een stier kost 3000 euro. Wie een bijdrage levert, mag de stier tijdens een excursie komen bewonderen en zijn kalffjes aaien.

Kijk voor meer informatie op www.biologischefokkerij.nl of stuur een mail naar bio-ki@ziggo.nl.

Toekomst voor de dubbeldoelkip

Om dubbeldoelrassen op biologische bedrijven breed te kunnen introduceren, is opschaling van het fokkerijproject noodzakelijk. Door de recente uitbraak van vogelpest, wordt opnieuw de dringende behoefte gevoeld om binnen de biologische veehouderij met rassen te kunnen werken, die passen bij de bedrijfseigenheid en de biologische bedrijfsvoering; dus geen kippen die gefokt zijn op minimaal voergebruik en maximaal rendement, maar kippen die gefokt zijn op weerbaarheid, levensproductie en dubbeldoel-eigenschappen. Stichting Demeter, BD-pluimveehouders en handelsbedrijven voeren momenteel overleg om verbeteringen te realiseren in de BD-pluimveeketen. Een mogelijkheid is om hiervoor een cent per ei beschikbaar te stellen.

Kersttijd

Vrede en goedheid in voeding

Tekst: Martje Klok, antroposofisch diëtist

Vlak voor Kerstmis kwam ik op BD-boerderij De Noorderhoeve en trof ik alleen in het winkeltje nog iemand aan. Alle boeren en medewerkers waren vertrokken om naar het Kerstspel te kijken. Op de terugweg liep ik nog even de stal in. Terwijl ik binnen kwam draaiden de koeien langzaam hun koppen een beetje in mijn richting, ze maakten als het ware even contact en ik werd daarmee opgenomen in hun rustige, goeie, levende en warme omgeving. Ik ben daar zomaar een tijd blijven staan. Zelden heb ik zo'n intense vrede en rust kunnen ervaren.

Buiten is het donker, de natuur is tot stilstand gekomen, we zijn meer binnen en in onze eigen binnenwereld bezig. Klopt het dat vrede, goedheid, warmte bijna universele behoeftes zijn van mensen tegen de tijd dat het Kerstmis wordt? En welke aspecten van de voeding zijn dan in deze tijd van het jaar belangrijk voor ons?

Ik heb wel eens in een groep wat oudere mensen die ik les gaf, gevraagd aan welke gerechten van vroeger, uit hun kinderjaren, zij goede herinneringen hadden. Opvallend is dat je dan veel kruidige, geurige wintergerechten te horen krijgt: de stoofpeertjes,

warme appel met kaneel, de erwtensoep, hachee. Vaak werd er ook nog bij verteld wie dat dan maakte: moeder, oma, tante. Erg mooi overigens om mensen deze vraag te stellen: iedereen glundert bij zijn of haar verhaal!

Winterkost associëren we meestal met wat zwaarder en vooral ook warm eten: de stampotten, de maaltijdsoepen, kool, uien en verwarmende kruiden. Zou je hierbij ook die 'kerstwoorden' vrede, goedheid, warmte kunnen gebruiken? En wanneer is eten dan goed?

Bij deze vraag denk ik aan alle boeken en ideeën die ook dit jaar weer verschenen zijn over eten. Zelfs onze meest basale voedingsmiddelen, zoals zuivel en graan, liggen regelmatig onder vuur. Mij is juist in de loop der jaren steeds duidelijker geworden met hoeveel wijsheid deze producten doordrongen zijn. Als je kijkt naar de samenstelling van melk en graan, dan vind je daar alle voedingsstoffen en hulpstoffen bij elkaar, in een heel zinvol en goed te gebruiken geheel. De producten moeten dan wel heel gelaten zijn, dus volle melk, volle melkproducten en volkoren graan. Ik denk dat je dit ook zelf kunt waarnemen, gewoon aan de goede smaak, maar ook aan het feit dat je met een betrek-

kelijk kleine hoeveelheid van een volwaardig product al een goed en voldaan gevoel kunt hebben.

Het kan ook zijn dat de mens er juist wél aan te pas moet komen om producten completer te maken. Groentes vertonen bijvoorbeeld wat meer eenzijdigheden. Ze komen uit een specifiek gedeelte van de plant: de wortel of het blad of de vrucht. Daar kunnen we de natuur juist te hulp komen door het toevoegen van kruiden of groentes uit een ander gebied van de plant. Kool kun je bijvoorbeeld heel goed bereiden met zaadkruiden, zoals komijn, anijs, venkel, karwij. Een soep met pompoen, prei en wortel vormt een mooi, voedzaam geheel. Als je zo de kookkunst in je vingers krijgt, merk je dat ook aan de smaak – je krijgt het gevoel dat die 'klopt' – aan het gegeven dat een eenvoudige maaltijd dan al snel tevreden stemt.

We willen er als mensen op kunnen vertrouwen dat de voeding die we gebruiken goed is. 'Vrede op aarde aan de mensen van goede wil', dat begint bij deze zekerheid, een kwaliteit die we, lijkt mij, juist in de winter zo goed kunnen oefenen. ☺

Reageren?

Mail martjeklok@hotmail.com

Tuinbouwleerbedrijf Vrij Waterland

'Leren snoeien past bij richting kiezen'

Naast de Vrijeschool in Haarlem ligt de biologisch-dynamische onderwijstuin Vrij Waterland. Alle klassen van de middelbare school krijgen hier les. De opdrachten die leerlingen in de tuin en in de keuken uitvoeren, zijn afgestemd op hun leeftijd. Ilse Beurskens-van den Bosch volgde twee lessen en ging in gesprek met docent Ewoud de Jong. *Tekst: natuurvoedingskundige Ilse Beurskens – van den Bosch / Foto's: Simanto Dragtsma (Vrij Waterland) en Ilse Beurskens*

Aan de veenstroom het Spaarne in Haarlem ligt op 1,5 hectare grond het biologisch-dynamische tuinbouwleerbedrijf Vrij Waterland. Begin september loop ik een dag mee. Op de akkers staan onder andere sla, courgettes en groene kool. In de koude kassen zie ik rijpe tomaten, komkommers en druiven pronken. Iets verderop een boomgaard met appels en allerlei kleinfruit. Daar tussen bloeien bloemen, medicinale en keukenkruiden en wonen zesentwintig bijenvolken in prachtige korven.

'Het sneeuwkllokje is teer en wit, groeit in het voorjaar en past bij een verwachtingsvolle stemming. Dat past niet goed op een begrafenis. Tenzij je doelt op een leven na de dood. En dan hebben we soms zomaar een gesprek over reïncarnatie'

Er is een landwinkel die twee dagen per week open is. Zo'n honderdtachtig klanten komen wekelijks een groente-pakket halen. Alle tweeëntwintig klassen hebben twee lesuren tuinbouw per week. Dit gebeurt in elk seizoen, weer of geen weer. Sommige klassen krijgen ook nog twee periodes tuinbouw waarin ze twee keer drie weken dagelijks twee tuinbouwlessen krijgen. Naast ongeveer zeshonderd leerlingen, vijf

docenten en drie mensen die ondersteuning geven, werken er dertig vrijwilligers om dit bedrijf te laten draaien. Het is een levendig geheel.

Wortel, blad, bloem en vrucht

Als eerste ontmoet ik de vmbo-klas 7a (klas 7 is de eerste klas van de middelbare school). Volgende week gaan zij op kamp. Omdat ze dan zelf mogen koken, gaan ze vandaag oefenen. Docent Ewoud de Jong leert de leerlingen hoe je pasta moet koken en zelf saus kunt maken van verse groenten. Hij laat zien dat er verschillende gewassen zijn: wortelgewassen, blad- en stengelgewassen, bloemgewassen en vruchtgewassen. De verschillende groenten die hij voor zich heeft liggen op een tafel, sorteert hij zo, dat het beeld ontstaat van een hele plant. Winterwortelen en knolselderij komen onderop te liggen. Deze groenten groeien in de aarde. Broccoli is de bloem van de plant. "En wat hoort hier dan nog tussen?" vraagt Ewoud aan de leerlingen. De kinderen vinden het niet makkelijk om te luisteren. Ze zijn enthousiast en wil-

len meteen zelf aan de slag. Maar samen komen ze er toch uit. Peterselie en groenselderij geven de plant van meester Ewoud stengel en blad. Tomaten en paprika zijn vruchten en komen na het bloeien aan de plant. Deze vruchtgewassen worden boven de broccoli gelegd.

Zo, nu is het de beurt aan de leerlingen. Per tweetallen mogen ze wat pakken van de groenten die vanmorgen op het land en in de kas geoogst zijn. Zo veel als genoeg is voor twee personen. Het is de bedoeling dat de kinderen de groenten op zo'n manier kiezen dat alle delen van de plant vertegenwoordigd zijn in de saus. Wanneer ze wortel-, blad-, bloem- en vruchtgewas gevonden hebben, moeten zij eerst zelf een beeld van een plant maken, voor zich op tafel. Ik zie de kinderen puzzelen. Er gaat een wereld voor ze open. Zo hadden ze nog nooit naar groenten gekeken. Sommige groentesoorten roepen vragen op. Een meisje heeft pompoen naast de wortelen gelegd. Wanneer Ewoud vertelt dat pompoen een vrucht is, zegt ze: "Maar meester, pompoenen liggen toch op de grond?!"

Bij de kookles leggen de leerlingen de wortel-, stengel-, blad-, bloem- en vruchtgroentes zo neer, dat het beeld ontstaat van een hele plant

den." En ze vertelt verder op enthousiaste toon: "Koken vind ik het leukst. Vorig jaar hebben we gevulde paprika's gemaakt. De paprika's mochten we eerst zelf plukken." Josien luistert mee en zegt: "Ik vind het het leukste om de groentepakketten te vullen."

Mierikswortel als spiegel
Na de lessen zitten Ewoud en ik op een stil plekje in de tuin, langs een watertje met uitzicht op een mooie bijenkorf. Ewoud

vertelt over de lesstof in de verschillende klassen. Deze is op maat gesneden bij de emotionele ontwikkeling die past bij de leeftijd van de leerlingen. Ewoud: "In de eerste klas van de middelbare school, klas 7, behandelen we groenten. De verschillende gewassen, de basistechnieken in de keuken: eerst water koken, dan pasta er in. Elk jaar op kamp gaat dat fout. Kinderen zetten de pasta tegelijk met het water op en je krijgt een grote klomp die niet gaar wil worden. Op deze leeftijd zitten kinderen nog echt in de wil en willen ze zo veel mogelijk doen. We koken veel. We maken bijvoorbeeld jam en zuurkool of we vullen groente-pakketten. In elk pakket een wortel-, blad en vrucht-gewas."

"In de 8ste klas begint de pubertijd. De drang om iets te willen doen verandert in meer achterover leunen. De kinderen willen het liefst dat anderen alles voor ze doen. Maar ze willen met weinig doen wèl veel veroorzaken. Kruiden passen goed bij deze zielestemming. In dit jaar behandelen we

'Wortelen' en 'woekeren'

's Middags ben ik in vwo-klas 9. Zij krijgen eerst theorieles van meester Michiel. Hij vertelt dat één-jarige planten twee verschillende overlevingsstrategieën kunnen hebben. De planten maken of veel wortels en dat heet 'wortelen', of zij groeien heel uitbundig boven de grond en dat heet 'woekeren'. Hij heeft een woekerende plant meegenomen: het knopkruid. De leerlingen mogen de kenmerken van de plant in hun schrift natekenen. Daarna gaan we naar buiten om te wieden in de bloembedden. De leerlingen trekken tuinbroeken en laarzen aan. "Tijdens het wieden zullen jullie het verschil tussen 'wortel-onkruid' en 'woeker-onkruid' wel ervaren", zegt meester Michiel. Maar dat blijkt iets te veel gevraagd. Er wordt zeker gewied, emmers en kruiwagens vol, maar de jongens en meisjes zijn als echte pubers meer geïnteresseerd in elkaar dan in het onkruid. Meester Michiel had nóg een opdracht meegegeven. Hij zei: "Let op de insecten die je tegenkomt." Dat was een goede tip, want Eva

krijgt een ontmoeting met een tien centimeter grote veenmol. "Wwwaaa", schreeuwt ze. Alle kinderen komen kijken. "Jeetje, wat is dat?" Nu krijgt meester Michiel alle aandacht. Hij pakt het dier op de hand en vertelt over de veenmol die in de aarde leeft: "Eentje is wel leuk", zegt hij, "maar een heleboel van die beesten tast je gewassen aan, want ze eten de wortels van planten." Wanneer alle kinderen weer bezig gaan met wieden, is Eva nog steeds onder de indruk van het enorme insect. Ze zit op haar hurken en kijkt naar de veenmol die zich probeert in te graven. Het lukt niet goed, want hij heeft nog maar één graafpoot. Ze zegt: "Ik wil mijn best doen om hem niet eng te vinden. Dan pakt ze hem op haar hand. Trots loopt ze er mee weg en zoekt een veilig plekje voor het dier. "Ik wil niet dat-ie wordt opgegeten door een vogel", zegt ze zorgzaam.

Janna komt naast me staan: "Dit vind ik leuk. Maakt niet uit wat je doet, ook met pompoenen oogsten: je komt overal beestjes tegen waarvan ik niet wist dat ze beston-

dan ook keuken- en medicinale kruiden. We maken kruidenmengsels voor thee of pizza. We drogen goudsbloemen en zetten deze op olie of maken er calendulazalf van. En ik laat ze een mierikswortelplant uitgraven, een plant met idioot lange wortels. Er zijn er een paar die graven, de rest kijkt toe en geeft commentaar. En dan een wedstrijdje wie er het langst op zo'n wortel kan kauwen. Deze plant is een mooie spiegel. Zo'n heel klein stukje wortel, laat je de tranen uit de ogen spatten."

Keuzes maken en snoeien

"In de 9de klas vertellen de kinderen weinig meer. Ze leven meer in hun eigen binnenwereld. Dan is het tijd om uitgebreid stil te staan bij bloemen. Bloemen spreken rechtstreeks tot onze gevoelens. We kijken naar de namen van bloemen. Hoe komen deze aan hun naam? Wie ben jij? Kattesor bijvoorbeeld. Of vrouwenmantel. Ze kunnen daarin meevoelen. Welke bloem gebruik je bij een bruiloft, welke bij een begrafenis? Wanneer je een sneeuwkllokje geeft, wat geef je dan? Ze komen er wel op. Het sneeuwkllokje is teer en wit, het groeit in het voorjaar en het past bij een verwachtingsvolle stemming. Dat past niet goed op een begrafenis. Tenzij je doelt op een leven na de dood. En dan hebben we soms zomaar een gesprek over reïncarnatie. Dat is echt waardevol. Het is ook het jaar waarin we de giftige planten behandelen. We heb-

ben het over drugs en genotsmiddelen als koffie, chocola en ook de effecten van suiker. In deze periode maken we bijvoorbeeld tiramisu."

"In de 10de klas moeten de kinderen een eigen richting kiezen. Of zij doorgaan met textiel, metaal, hout of tuin. Dan behandelen we de fruitteelt. We gaan snoeien, want dan moeten de kinderen ook kiezen: deze tak wel, deze tak niet. Dit sterkt hen in dit proces. In de 11de en 12de klas krijgen de kinderen een wijdere blik: tijd voor land-schapsbeheer. Dan gaat het over de compositie van het geheel. In dit jaar oefenen ze het hebben van overzicht en krijgen inzicht in de samenhangen op de tuin. De kinderen worden uitgenodigd een kookboek met een eigen thema te maken. Er wordt van ze gevraagd om recepten uit te proberen en daarvan verslag te doen. Iedereen krijgt de opdracht om een keer voor de klas te koken. Hoeveel moet ik inkopen? Hoe laat moet ik beginnen om alles op tijd klaar te hebben? Van de les vooraf moeten ze vrij

vragen om het allemaal voor elkaar te krijgen. Een oefenen in overzicht bij uitstek."

Dynamisch

Worden de leerlingen ook betrokken bij het specifieke dynamische tuinieren zoals het gebruik van een zaaikalender en de preparaten? Ewoud: "Jazeker. Bij het zaaïen en planten vertellen we over de zaaikalender van Maria Thun. Dan leggen we uit dat er wortel-, blad- en vruchtdagen zijn, waarop het bewerken van die categorie gewassen gunstig is. Niet alles wordt samen met de kinderen gedaan, maar alles is wel zichtbaar en we vertellen erover. We willen voorkomen dat biologisch-dynamisch als een soort hocus-pocus wordt ervaren, daarom praten we vrij nuchter over bijvoorbeeld de preparaten. We leggen uit dat dit speciale hulpmiddelen zijn die je kunt zien als versterking of ondersteuning voor het natuurlijk evenwicht. Deze preparaten helpen de plant alle invloeden - kosmisch en aards - te ontvangen en te verwerken." ☺

Dynamisch Perspectief

Roekhesreking

EEN @NDER SOORT GELD

*Helen Toxoepus in gesprek
met Henk van Arkel
Uitgeverij Jan van Arkel
352 pagina's, € 19,95
(of gratis als doorgeefboek)*

Hondurese boeren die jatrofabomen aanplantten, kregen via hun boerencoöperatie een krediet in de vorm van waardebonnen die lokaal konden worden besteed. De waardebonnen kregen de functie van regionaal, rentevrij geld en dit creëerde nieuwe bedrijvigheid binnen de regio. Uit de noten van deze boom kon biodiesel worden geperst door lokale bedrijfjes, zodat er minder diesel van elders gekocht hoefde te worden. Bovendien gingen de bomen erosie tegen en werkte de persulp als bodemverbeteraar. Het krediet kon worden terugbetaald met de oliehoudende noten.

Dit is een voorbeeld van de manieren waarop Henk van Arkel, directeur van de Social Trade

Organisation (STRO), al meer dan twintig jaar pioniert in de ontwikkeling van andere vormen van geld: geld met eigenschappen die duurzaamheid en een eerlijkere verdeling bevorderen. Voor de introductie van zijn nieuwste project '@nder geld' sprak hij een jaar lang maandelijks met econome Helen Toxoepus. Tijdens de crisis werkte zij voor een innovatieafdeling van ABN-Amro. Van dichtbij maakte ze mee hoe speculatie een gezond bedrijf over de rand van de afgrond kan duwen. Haar gesprekken met Henk resulteerden in het boek *Een @nder soort geld*.

Als het rendement op geld belangrijker is dan waar dat geld voor staat, dan ontstaat

een paradoxale situatie. Wat hebben we aan voortdurende economische groei als zaken als een huis en goede verzorging onbetaalbaar worden? Dat geld zijn getalsmatige waarde behoudt, maakt handel in geld mogelijk en speculatie lucratief. Rente maakt dat economische groei noodzakelijk is - om die rente ook op te brengen. Het zijn enkele eigenschappen die maken dat het huidige geld tegen duurzaamheid werkt en als vanzelf stroomt van de plaatsen waar het nodig is naar plaatsen waar er al veel van is: van arm naar rijk. En dat gaat hard, want in elke aankoop zijn gemiddeld meer dan 30% rentekosten doorberekend. Alle rentebetalingen gaan per saldo naar de 20% rijkste mensen. Dat is in het kort het betoog van Henk. Henk wil geld dat andere eigenschappen krijgt en zo vanzelf een duurzame wereld bevordert. Met STRO werkt hij aan deze 'grote geldverbouwing'.

De voorbeelden van experimenten die Henk geeft - succes-

volle projecten in oa Brazilië, Argentinië, Catalonië en Bristol - overtuigen dat ander geld werkt. Geld kan eigenschappen meekrijgen waardoor het eerst een aantal keer lokaal gebruikt wordt, of waardoor een handel in bouwmaterialen meebetaalt aan een garantiefonds voor de hypotheek voor het bouwproject waaraan hij levert. Daardoor wordt lokaal de echte economie gestimuleerd en kan de rente rond de 0% blijven. Genoeg is dan genoeg. We hoeven niet meer mee in de wedloop van 'groei omdat we moeten groeien'. Geavanceerde betalingssoftware die STRO heeft ontwikkeld, maakt @nder geld mogelijk.

Helen stelt tegenover de heldere en optimistische visie van Henk een flinke dosis verbijstering en gangbaar economische bezwaren. Het Internationaal Monetair Fonds blokkeerde een bijna doorbraak met regionaal geld in Polen. Dit soort intriges in combinatie met de succesverhalen maakt dat het boek leest als een roman. De leven-

Documentairebespreking

Good Things
Await

dige schrijfstijl van Helen geeft je het gevoel dat je zelf aan tafel bij Henk mee discussieert. Dat ze het boek illustreert met korte beschrijvingen van cruciale gebeurtenissen uit haar eigen leven maakt zichtbaar dat het werken aan een eerlijke, duurzame wereld concrete persoonlijke keuzes vraagt. Als het lukt geld op hun manier te verbouwen, verdienen ze de Nobelprijs voor de economie en voor de vrede!

Je kunt het boek aanvragen als gratis 'doorgeefboek'. Alleen wie het wil houden moet het betalen. STRO denkt nog een paar jaar nodig te hebben om @nder geld in Nederland te introduceren, maar je kunt al een rekening openen. Ik ga met de penningmeester overleggen of je met @nder geld de contributie van de BD-Vereniging kunt gaan betalen. Meer informatie op www.socialtrade.nl.

(Door Luc Ambagts) ☺

De documentaire Good Things Await, die onlangs op het IDFA werd gepresenteerd, gaat over de Deense BD-boer Niels Stokholm. Uit de manier waarop deze 80-jarige boer over zijn ervaringen en levensvisie vertelt, spreekt een diepe, spirituele verbinding met zijn koeien, zijn land en het grotere geheel van de kosmos en 'het leven'. De prachtige natuuropties in combinatie met de sacrale muziek schilderen een paradijselijk beeld, dat ruw wordt verstoord door overheidscontroleurs die vinden dat hij de wet overtreedt met zijn ouderwetse aanbindstal waarin de koeien niet de hele dag door water kunnen drinken. Koppig weigert Niels om zich aan te passen, hoewel hoge boetes en zelfs bedrijfsluiting boven zijn hoofd hangen. Hoewel de beelden prachtig zijn en het mooi is om een kijkje te krijgen in het leven van een bijzonder mens, blijf ik na het kijken toch met een enigszins ongemakkelijk gevoel achter. Gaat het publiek denken dat

BD-boerderijen zo zijn? Met een 'terug-naar-vroeger-gevoel', verouderde stallen (waar dan ook nog het dak vanaf waait) en een zich van de wereld afkerende boer? Terwijl er zoveel BD-boerderijen zijn met comfortabele potstallen, vernieuwende heuvel- en serrestallen, en een

open blik naar hun omgeving. Neem Joost van Strien (zie pag 3) en vele anderen, die een 'voortuit-naar-de-toekomst-gevoel' representeren. Kortom: een mooie film, maar niet goed voor de beeldvorming van de BD.

(Door Ellen Winkel) ☺

Stichting Warmonderhof zoekt een enthousiaste directeur (0,4 fte)

Warmonderhof in Dronten staat voor het opleiden en enthousiasmeren van mensen die biologische en biologisch dynamische landbouw en de keten daaromheen als werkveld kiezen.

Stichting Warmonderhof draagt zorg voor het wonen en voor de praktijk en werkt daarbij nauw samen met Warmonderhof Opleidingen (Groenhorst Dronten) en de bedrijven op Warmonderhof.

Voor meer informatie over deze functie en over Stichting Warmonderhof, zie onze website www.warmonderhof.nl.

D

P Octrooien op leven

Bionext, de brancheorganisatie voor de biologische sector, is sceptisch over het International Licensing Platform, dat onlangs is gelanceerd met als doel alle groenteveredelingsbedrijven snel en tegen 'acceptabele' voorwaarden toegang te geven tot biologisch materiaal dat beschermd is door een oc-

trooi. Het doel is mooi, maar de kans dat het een utopie blijft is levensgroot. Zo is deelname vrijwillig en Monsanto, het grootste groentezaad bedrijf ter wereld, is al tijdens de onderhandelingen afgehaakt en doet dus niet mee. Ook wordt niet erkend dat natuurlijke eigenschappen van planten en dieren geen uitvin-

ding zijn en dat het octrooieren hiervan onethisch is. "Waarschijnlijk hopen de bedrijven die vóór dit soort octrooien zijn, dat met dit platform de maatschappelijke weerstand tegen 'octrooi op le-

ven' vermindert. Voor een structurele oplossing blijft een wijziging van de Europese octrooiwetgeving echter noodzakelijk", aldus Maaike Raaijmakers, projectleider bij Bionext. Meer info via www.bionext.nl

Roekhespreking

Het Bodemvoedselweb

Het Bodemvoedselweb – Alle kleine beestjes helpen
Jeff Lowenfels en Wayne Lewis;
vertaald door Marc Siepman
Uitgeverij Jan van Arkel
256 pag., € 24,95

Het laatste hoofdstuk in dit boek heet: 'Niemand heeft ooit een oerbos bemest'. De schrijvers richten hun wetenschappelijke nieuwsgierigheid op de vruchtbaarheid en gezondheid van een oerbos via de microbiologie. Want die oerbosbodem is voor hen het ijkpunt om de cul-

tuurbodems weer te regenereren. Dit hebben ze gemeen met BD-pionier Ehrenfried Pfeiffer, die in de 50er jaren van de vorige eeuw uit bosgrond micro-organismen verzamelde voor zijn 'composteerstarter', die aan compost kan worden toegevoegd om verteringsproces-

sen sneller op gang te brengen. Een halve eeuw verder maakt de elektronenmicroscopie het mogelijk om dit bodemleven zichtbaar te maken met prachtige foto's, die dit boek tot een plezier maken voor liefhebbers van micro-organismen in de bodem. Alle bodemorganismen die er volgens de huidige kennis toe doen, worden erin beschreven in hun samenhang met elkaar. In de wortelzone is de plant de grote regisseur in de ketens van eten en gegeten worden van micro-organismen onderling. Een prachtige foto van een schimmel die met een soort van lasso een nematode 'vangt', illustreert dat. De plant scheidt via haar haarwortels sappen uit, die rijk

zijn aan koolhydraten die met fotosynthese zijn gevormd. Dit sap geeft voeding aan schimmels en bacteriën die onderdeel zijn van het bodemvoedselweb. Daarvoor terug krijgt de plant de voedingselementen die vrijkomen bij dat grote eetfeest van de micro-organismen. De schrijvers doen zichzelf te kort door zich alleen te richten tot volkstuijnders. De wetenschappelijke basiskennis die ze beschrijven, doet er ook toe voor professionals in de BD-landbouw. Die gebruiken al bijna 100 jaar hun gezonde verstand en eigen zintuigen voor een gezonde bodem. Bij professionals is een steeds terugkomend probleem: hoe komen we aan vol-

doende stikstof (N) op het juiste moment? De microbiologie geeft hierbij een interessante inzicht. De landbouw-voedingsteelten zijn voornamelijk eenjarige en grassen. Deze gebruiken bij voorkeur nitraat-stikstof (NO₃-). Bij een rijk bodemvoedselweb is de N-voorraad in de vorm van ammonium (NH₄⁺) in bacteriën en schimmels aanwezig.

Bepaalde bacteriën zorgen ervoor dat deze ammonium naar behoefte van de plant in nitraat wordt omgezet. Daarom is het goed om rekening te houden met het onderscheid van bacteriedominantie (voor nitraat) of schimmeldominantie (voor ammonium) in de bodem. (Zie ook wat Taco Blom hierover vertelt op pag 14 (red.))

Het beïnvloeden van die micro-organismen kan via de compost en via compostthee waar lucht doorheen wordt gepompt. Hier komt het volkstuinniveau in het boek om de hoek kijken. Toch weet ik dat dit professioneel ook toegepast wordt in kas-senteelten en wijngaarden, ook bij bedrijven die met chemische middelen werken.

Als het klopt dat nog maar 10 procent van alle bodem-microorganismen gedetermineerd zijn, dan is voor mij wel de grote vraag wat die andere 90 procent ook nog doen. Dit relativeert alles wat. En voor de wetenschappelijke nieuwsgierigheid is er nog veel in petto!

(Door Oebele van der Lei, boer op Noorderhoeve) ☺

RECLAIM THE SEEDS!

zadenweekend
28 februari &
1 maart 2015

Het weekend van 28 februari en 1 maart 2015 strijkt Reclaim the Seeds neer op Landgoed Kraaybeekerhof in Driebergen. Op zaterdag is de grote zadenbeurs – neem je bijzondere zaden mee om te ruilen – en een programma met workshops, lezingen en discussies. Zondag zal in het teken staan van lokale initiatieven in de buurt, zoals

buurtmoestuinen. Reclaim the Seeds is drie jaar geleden gestart als protest tegen de Europese zadenwetgeving, die de positie van multinationals versterkt en een gevaar vormt voor de diversiteit van groente- en fruitrassen. Internationale campagnes hebben ertoe bijgedragen dat de voorstellen door het Europees

parlement zijn weggestemd. De verwachting is echter dat de nieuwe Europese Commissie in 2015 met een vergelijkbaar wetsvoorstel gaat komen. Patenten op rassen of gewassen vormen een andere bedreiging. Het aantal aanvragen hiervoor stijgt en het lijkt ook makkelijker te worden zo'n patent toegekend te krijgen. Voldoende redenen dus om met Reclaim the Seeds door te gaan. Daarnaast is dit evenement een goede plek om bijzondere rassen en variëteiten voor in je moestuin te bemachtigen en andere mensen te ontmoeten die op een of andere manier een passie voor zaden hebben. Op het moment hebben is een kleine voorbereidingsgroep aan het werk met daarin een aantal mensen uit Driebergen en om-

geving en een paar van ASEED. Dit team kan nog wel versterking gebruiken! Ook hulp tijdens het weekend is welkom. ☺

Interesse? Mail naar info@reclaimtheseeds.nl.

BD-Pluktuin kalender

De BD-Pluktuinkalender, die Marianne Polhout jaarlijks maakt, heeft in 2015 het thema BIJENLEVEN – beweging, verbinding, honinggoud. Hij is gemaakt in samenwerking met de Odin-imkerij en bevat mooie foto's van bloemen en bijen en van het werk in de bijen door

Odin-imker Jos Willemse. Jos heeft samen met Jan Weijnsfeld teksten geschreven bij elke maand, zodat een beeld ontstaat van het bijenleven door het jaar heen.

Bestellen à € 15 ex porto kan via janweijnsfeld@gmail.com. ☺

(advertentie)

Sterren en Planeten 2015
Venus en haar fraaie samenstanden met Jupiter, Mars en Mercurius
2015 wordt een buitengewoon mooi planetenjaar, een ideaal jaar voor beginnende waarnemers

32 blz. €17,50
te koop in natuurvoedingwinkels
(De Nieuwe Band, Odin)
via de website www.denieuweboekering.nl
info: www.liesbethbisterbosch.org

Agenda

Maandelijks

Excursie Bedrijfsindividualiteit

Elke maand organiseert de BD-Vereniging een excursie naar een biologisch-dynamisch werkend bedrijf met het thema bedrijfsindividualiteit. Kijk voor het actuele programma op de website bdvereniging.nl.

20 december

Lezing door Hans Bruinsma

Hans Bruinsma geeft een lezing over 'Elementaire Landbouw en Benutting van Kosmische Werking' (zie pag 16). Locatie: Hof van Barlo Groenekanseweg 256, Groenekan. Tijd: 13.30 uur, zaal open om 13 uur. Kosten: € 5. Info: www.agrikos.nl/advies&begeleiding. Opgave: info@agrikos.nl of 0346-78 53 87

Heel 2015

Jaar van de Bodem

De VN heeft 2015 uitgeroepen tot 'Jaar van de Bodem'. Zie ook pag 8 en 9.

Week 2 t/m 10

Workshop Elementaire Landbouw

Hans Bruinsma geeft een 8-delige workshop 'Elementaire Landbouw en Benutting van

de Kosmische Werking' (zie pag 16). Locatie en tijd: Hof van Barlo, Groenekanseweg 256, Groenekan, 13.30-20.30 uur; of in overleg op een locatie in de regio, 2 dagdelen per week. Kosten: € 820 excl. 21% btw. Extra bijeenkomst € 100 excl. 21% btw. Overige info: www.agrikos.nl/advies&begeleiding. Opgave: info@agrikos.nl of 0346-78 53 87.

10 januari

Schrijf mee over BD

Schrijfwerkmiddag voor iedereen die wel eens voor Dynamisch Perspectief schrijft of zou willen schrijven. Info via luc@bdvereniging.nl.

11-16 januari

Intensivwoche

Studieweek voor mensen die in de beroepsuitoefening in de BD-beweging willen staan, georganiseerd door de sectie Landbouw van de Algemene Antroposofische Vereniging. Voertaal: Engels en Duits. Info via www.bdvereniging.nl.

16/1, 20/2 en 13/3

Cursus 'Kwantum Landbouw'

Cursus in regio Wageningen door Gaia Sira ism Henk Kieft. Mondiaal komen er twee

fundamentele vernieuwingen in landbouwtechnieken naar voren: technieken die elektromagnetische inzichten in de fysiologie benutten en technieken die mindfull omgaan met dier, plant en bodem. Info via www.gaiasira.nl

21 en 22 januari

Bio-Beurs

Vakbeurs voor de biologische sector in de IJsselhallen in Zwolle. Zie www.bio-beurs.nl.

4-7 februari

Internationale BD-conferentie

De jaarlijkse internationale BD-landbouwconferentie in Dornach heeft als thema 'Hoe gaan we waardig met dieren om in de toekomst?' Zie pag 10.

7 februari

Oliën en vetten

Kookworkshop met Ilse Beurskens-van den Bosch in Heerhugowaard. Omega-3, -6 en -9: wat betekent dat nu eigenlijk? Hoe kunnen we de kwaliteiten van de verschillende oliën en vetten goed gebruiken in de keuken? Vetten spelen een belangrijke rol in de lichtstofwisseling. Kun je ook met een antroposofische blik naar vetten kijken? Info en opgave:

072-5644752 of contact@voedsaam.nl

Vanaf febr en mrt

Permacultuur Jaartraining

Trainingen permacultuur van 1 of 2 dagen per maand gaan van start in Amsterdam, Utrecht en Schalkhaar. Info via www.permacultuur.eu, zie ook pag 14.

11-14 februari

Biofach

Jaarlijkse internationale beurs voor de biologische sector in Neurenberg (Dld). Nederland is 'Land van het jaar'. Zie www.biofach.de

27 febr en 7 maart

Winterconferenties

Breng het land tot bloei. Zie pag 8.

28 en 29 februari

Reclaim the Seeds

Jaarlijks evenement rond diversiteit van zaadgoed met zaadenruilbeurs en activiteiten, zie pag 31.

20 maart

Conferentie Landbouw en zorg

Zoektocht naar de ideale balans tussen landbouw en zorg. Zie pag 11.

Ik ben actief voor de BD-Vereniging

Antoine de Paepe, 62 jaar, geeft zijn BD-bedrijf De Kollebloem in Sint-Lievens-Esse geleidelijk door

Vereniging: Met de afdeling BD-Vlaanderen werk ik mee aan het samenstellen van het programma voor de winterconferentie.

Gebeurtenis: Bij de vorige winterconferentie maakten we mee dat de boeren met hun neus en handen rond een kluit aarde verzamelden. Dat mensen met open mond en ogen een eigen stuk grond aanschouwden. Dat het een boer in zijn hart treft zijn eigen stuk bodem te zien.

Enthousiast: Door met veredeling bezig te zijn merk ik hoe een plant bedrijfseigenheid heeft, een interactie met de eigen bodem en de eigen kosmos. In contact met de plant merk ik wat ze nodig heeft om te versterken in haar groei, in haar zijn en eigenheid.

Ook actief zijn in de BD-Vereniging?
Bel of mail 0321 315937
info@bdvereniging.nl

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF
2014 - DECEMBER - nr 6

Dynamisch Perspectief is het ledenblad van de BD-Vereniging en verschijnt 6x per jaar. ISSN 1389-7438.

Voor vragen over lidmaatschap of over het opsturen van Dynamisch Perspectief, bel het bureau: 0321-315937

Redactie Ellen Winkel (hoofdredacteur), Luc Ambagts, Andries Palmboom, Wim Goris, Gineke de Graaf.

Sluitingsdatum kopij 30 december 2014, agenda-berichten. 19 januari DP2015-1 verschijnt 14 februari. Heb je ideeën voor artikelen? Overleg met Ellen Winkel, ellen@schrijfwinkel.nl of tel. 0858-771175. De redactie houdt zich het recht voor stukken in te korten, te bewerken of te weigeren.

Copyright BD-Vereniging. Overname van artikelen alleen met voorafgaande toestemming van de redactie.

Coverfoto Bijenles op Vrij Waterland. Foto: Simanto Dragtsma

Vormgeving Fingerprint, Witzenhausen DE, Gerda Peters

Druk ZuidamUithof

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
info@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding door ontmoetingen, scholing, onderzoek en publicaties. Ze werkt samen met o.a. Stichting Demeter, Stichting Grondbeheer BD-landbouw, Stichting Warmonderhof en de Antroposofische Vereniging in Nederland.

Bestuur Piet van IJzendoorn (voorzitter), Derk Klein Bramel (secretaris), Maria van Boxtel (penningmeester), Eline van den Muijsenberg (BD Jong)

Medewerkers bureau Luc Ambagts (beleidsmedewerker), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

BD-beroepsontwikkeling Beroepsleden die belangstelling hebben voor intervisie, coaching, bedrijfsbezoeken of themagroepen kunnen contact opnemen met Luc Ambagts op het bureau.

BD-preparaten De preparatenwerkgroep heeft haar werk overgedragen aan Gineke de Graaf. BD-preparaten en materialen daarvoor zijn

rechtstreeks bij Gineke te bestellen via www.degroenenhof.nl, of 06 36581305.

BD-Jong Activiteiten voor en door jongeren t/m 33 jaar. Voor info, neem contact op met Eline van den Muijsenberg via bd-jong@bdvereniging.nl

Lidmaatschap
€ 40,- per jaar. Jongerenlid (t/m 23 jaar): € 20,- per jaar. Beroepslid: € 100 per jaar (zie ook pag. 11). Een lidmaatschap wordt jaarlijks stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december heeft opgezegd. Aanmelden als lid kan via de website www.bdvereniging.nl, of via het bureau. Rekeningnummer contributie IBAN: NL 04 INGB 0000147485, BIC: INGBNL2A tnv Ver voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding.

Schenken en legaten
De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Legaten zijn geheel vrij van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Wilt u meer informatie, belt u dan met het bureau. Rekeningnummer schenkingen IBAN: NL07INGB0000313786, BIC: INGBNL2A.

'De verbinding met de tuin, het land – ook dát voedt de mensen'

Tekst en foto's: Gineke de Graaf

De winkel op tuinbouwbedrijf Akelei in Schriek (België) is in de loop van jaren uitgegroeid en heeft een steeds ruimer assortiment: een volwaardige natuurvoedingswinkel. Greet Lambrecht kreeg de indruk dat haar klanten minder en minder beseften dat ze een tuinbouwbedrijf bezochten: ze zag de klanten aan- en afrijden zonder de tuinderij in te lopen en iets te beleven van de herkomst van de groenten. Dat vond ze jammer, ze wilde haar klanten graag in verbinding brengen met het groeien en bloeien en de sfeer van het bedrijf. Daarom legde ze pal achter de winkel een speciale tuinhoek aan met fijne groenten, wat zaadteelt en een zithoek met picknickbank, vijvertje en flowforms. Bij mooi weer zet ze de deur achterin de winkel open en dan kunnen de klanten even naar buiten lopen, de tuin in of even gaan zitten bij het vijvertje. "Soms loopt een klant alleen maar even naar de open deur, blijft in de deuropening staan en kijkt de tuin in. Dan ben ik al tevreden en blij." ☺

Jan Duijndam
Hoeve Biesland, Delfgauw (ZH)

zuiver @zuivel

ONTDEK DE HERKOMST

1

Scan de QR code op de verpakking

2

Voer de productiecode in

3

En zie welke boer onder andere de melk levert voor uw product

bereid met melk van onze eigen boeren

Transpanter kan niet!

www.zuiverzuivel.nl

